

UOT 316.77

Məmmədova L.R.

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

leylarashid@mail.ru

YENİ MEDIA İCTİMAİ SFERANIN YENİ MODELİNİ YARADAN FAKTOR KİMİ

Məqalədə yeni media kontekstində ictimai sferanın formalaşma prosesi araşdırılır. İnformasiya cəmiyyətində demokratik və kollektiv ünsiyyət platformasının, ictimai sferanın yaradılmasında yeni medianın imkanları, unikal xüsusiyyətləri və konsepsiyaları müzakirə edilir. “İctimai sfera” anlayışı və onun tarixi-fəlsəfi əsaslarının ümumi xarakteristikası verilir, yeni media ictimai sferanın yeni nəzəri modeli kimi tədqiq edilir. İctimai sferanın mövcud vəziyyəti və spesifik xüsusiyyətləri təhlil olunur, cəmiyyətin mühüm problemlərinin həllində, ictimai həmrəylik və vətəndaş dialoqunun qurulmasında ictimai sferanın rolu araşdırılır. Yeni medianın mərkəzləşdirmə, interaktivlik kimi spesifik xüsusiyyətləri, şəbəkə strukturu, dövlət tərəfindən nəzarətin olmaması, informasiyanın əldə olunmasında, ötürülməsində və paylanmasında analoqu olmayan rahatlıq imkanları və məkan-zaman sərbədsizliyi konsepsiyası sayəsində yeni ictimai sferanın formalaşması əsaslandırılır.

Açar sözlər: yeni media, ictimai sfera, informasiya cəmiyyəti, vətəndaş cəmiyyəti, sosial şəbəkə, ifadə azadlığı.

Giriş

Bu gün sürətlə inkişaf edən informasiya cəmiyyəti vətəndaşların informasiya fəaliyyətinin artırılması, sosial strukturun ən dinamik sahələrinə informasiya sənayesinin transformasiyası, çevik şəbəkə strukturlarının geniş yayılması sayəsində ictimai təşkilat və əməkdaşlığın bütün modellərinin dəyişikliyi kimi fundamental xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur. İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı ilə paralel olaraq müasir vətəndaş cəmiyyətinin də formalaşma prosesi gedir. Vətəndaş və informasiya cəmiyyətlərinin, demokratiya ideologiyasının təməl nöqtələrindən biri olan ifadə azadlığının, fikir formalarının meydana çıxmasında əhəmiyyətli rol oynayan kütləvi informasiya vasitələri (KİV) həm də düşüncə formaları, fikir istehsal edir. Bu mənada, yeni media demokratik və azad fikir sahəsi olub, ənənəvi mediadan fərqli olaraq, auditoriyanın mediada davamlı və azad şəkildə iştirakını təmin edir, interaktivlik xüsusiyyəti və çoxqatlı quruluşu ilə insanlara özünü ifadə etmək, sosial-siyasi prosesləri müzakirə etmək və onların iştirakçısına çevrilmək imkanı verir. Media, eyni zamanda, aid olduğu sosial sistemin formalaşmasında və interpretasiyasında təsirli bir vasitədir. Bu kontekstdə “İnternetin imkanlarına əsaslanan və əvvəlki KİV formalarının hamısını öz qanadı altına yığan yeni media qlobal informasiya məkanının, cəmiyyətinin ən mühüm atributu və əsas təkanverici qüvvəsidir” [1]. Yeni medianı yaradan və yeni medianın da təqdim etdiyi nəzəri baxışlar postmodern, postsənaye, informasiya cəmiyyətinə xas elmi-nəzəri fikir, konseptual modeldir. Bu nəzəri baxışlar qloballaşma və modernləşmə şəraitində, ən böyük əmtənin informasiya halına gəldiyi, hər cür məlumatın anında qəbul edilmə və ötürülmə sürəti ilə coğrafi məsafələrin ortadan qalxdığı informasiya cəmiyyətində zaman, məkan və həqiqət anlayışlarının yeni təhlilini, kommunikasiya vasitələrinin və yeni metodlarının formalaşdırılması, vətəndaş fəallığı üçün naməlum imkanların aşkar olunması və informasiya-şəbəkə sisteminin müasir ictimai həyatda, xüsusilə, sosiallaşma proseslərində oynadığı rolun qiymətləndirilməsi məsələlərinin tədqiqini zəruriləşdirir. Yeni medianın spesifik xüsusiyyətlərinin, məkan və zaman sərbədsizliyi konsepsiyalarının diskriminasiyasız, bərabər və azad kommunikasiya mühiti, təcrübə və fəaliyyət məkanı, demokratik bir ictimai sfera yaratma potensialı xüsusi araşdırma tələb edir.

Yeni media informasiya cəmiyyətinin nəzəri modeli kimi

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində informasiya texnologiyalarının təkamülü keyfiyyətcə yeni kommunikasiya mühitini, qlobal İnternet şəbəkəsini meydana gətirdi. İnformasiya texnologiyalarında yaşanan bu inkişaf İnternet unikal informasiya və kommunikasiya resursu olaraq KİV-in əvvəlki formalarını özündə birləşdirən yeni media sistemini formalaşdırdı. Yeni media anlayışı kütləvi kommunikasiya vasitələrilə hər cür istehsal, paylaşma və ünsiyyət formasını müəyyənləşdirən, bütün mediaları ehtiva edən fenomen, ictimai platforma kimi ifadə olunur. ABŞ-ın San-Dieqo Universitetinin professoru, yeni media üzrə tanınmış mütəxəssis Lev Manovic “Yeni media dili” (“*The Language of New Media*”) adlı kitabında bu anlayışı interfeyslər, məlumat bazaları və s. kimi quruluşa dair xüsusiyyətlərin necə bir ifadə daşdığını uğurlu şəkildə izah edir. O, “qrafiklərin, şəkillərin, animasiyaların, səslərin, məkanların və mətnlərin kompüter məlumatı halına gəlməsiylə ənənəvi KİV-in yeni mediaya çevrildiyi”ni vurğulayır [2].

Yeni medianın KİV-in mərkəzləşdirmə, şəbəkə strukturu, onlayn rejim, dövlət nəzarətinin olmaması, informasiyanın əldə edilməsində, ötürülməsində və paylanması anoloji olmayan rahatlıq, elastiklik, açıqlıq, əlyətərlilik, fərdi yanaşma, hipermətn özəlliyi, həcm məhdudiyətinin olmaması, ucuzluq, multimedia özəlliyi, arxivləşdirmə imkanı, interaktivlik, obyektivlik kimi spesifik xüsusiyyətləri [3, 4] onu ənənəvi mediadan üstün edən faktor, demokratik və kollektiv ünsiyyətə əsaslanan ictimai sahə yaratma potensialının göstəricisidir.

Yeni medianın informasiyanın təqdimatında hiperistinad, bağlantı qurma imkanı simulyasiya yaradır. Fransız filosofu Yan Bodriyara görə, inkişaf edən texnologiyalarla birlikdə dünyanın simulyasiya edilməsi- modelləşdirilmə prosesinin başlanması ilə gerçəklə görünüş arasındakı sərhədlər getdikcə silinir, belə bir dövrdə - postsənaye cəmiyyətinə keçid zamanında artıq televiziya hər şeydir; hər bir şey televiziya da danışılır, televiziya yaşanır [5]. Onun bəhs etdiyi simulyasiya dünyasında - zaman və məkan asılılığı olmadan ən böyük əmtəənin məlumat halına gəldiyi informasiya cəmiyyətində, yeni medianın nəzəri formaları zaman, məkan və həqiqət anlayışlarına yeni yanaşma tələb edir.

Postmodern dövrü üçün xarakterik olan şəxsiyyət və içində yaşadığı sistemin parçalanması, ikitərəfli müxaliflik, böyük povestlərin sonu, multikulturalizm kimi xüsusiyyətlərin yeni mediaya üçün də keçərli olduğunu deyə bilərik. Bu baxımdan, dövrün xüsusiyyətləri ilə bu dövrün məhsulu olan medianın xüsusiyyətləri bir-birilə harmoniya təşkil edir. L.Manovic, haqlı olaraq, köhnə media məntiqinin sənaye cəmiyyəti məntiqinə, yeni media məntiqinin isə postsənaye cəmiyyəti məntiqinə uyğun olduğunu irəli sürür [3]. İnformasiyanın əsas istehsal məhsuluna çevrildiyi, daha azad bir cəmiyyət olub-olmadığı müzakirə mövzusu olan postmodern cəmiyyətinin məhsulu kimi yeni medianın imkanları demokratik və kollektiv ünsiyyətlə şərtlənən sosial məkan meydana gətirir. Yeni medianın özü ilə gətirdiyi nəzəri forma ideologiyasının gizlənməsinə xidmət etdiyindən bu nəzəri modelin demokratik və kollektiv bir ünsiyyət yaratma potensialı xüsusi araşdırma tələb edir.

İctimai sfera anlayışı

Müasir vətəndaş cəmiyyətinin inkişafını izah edən mövcud nəzəriyyə görkəmli alman filosofu, sosioloqu və politoloqu Jurgen Habermasın “İctimai sfera” konsepsiyasıdır. Onun “İctimai sferanın struktur çevrilişi” kitabında (1962) bəhs edilən “ictimai sfera”, sadələşdirilmiş mənasiyla “ictimai həyatımız içində, ictimaiyyətə bənzər bir şeyin formalaşdığı bir sfera” kimi izah edilir [6]. Y.Habermas ictimai sferanın modelləşdirilməsində Hegelin sosial fəlsəfəsinə əsaslanır. Lakin o, ictimai sferanı Hegeldən fərqli olaraq, dövlətdən ayrı və müstəqil, K.Marksdan fərqli olaraq, bazardan kənar yerdə axtarır və bu məkanı ictimai sfera hesab edir. Y.Habermasa görə, ictimai sferanın inkişafında həlledici rol dövrü mətbuatın inkişafı, xüsusilə, XVIII əsrdə siyasi jurnalistikanın vüsət aldığı vaxtda, insanların salonlarda, mağazalarda və

digər ictimai yerlərdə qəzet məqalələrini, mövcud problemlərə həsr olunmuş materialları müzakirə etmək üçün toplaşması ilə əlaqədardır [7, 8]. Çap mətbuatının meydana gəlməsi və inkişafı ilə ictimai sfera qədim yunan variantı Aqoradan fərqli olaraq, sosial problemləri yeni səviyyədə müzakirə edən fiziki şəxslərin “virtual” icması kimi ortaya çıxır. Məhz bu sosial mühit, mövcud hökuməti özünəməxsus tənqid ilə yaranmaqda olan müxalifətin potensial bazasına çevrilmiş, müasir tipli Qərb demokratiyasının formalaşmasında əsas amil olmuşdur.

İctimai sfera anlayışı müasir cəmiyyət nəzəriyyələrində cəmiyyətin ortaq faydasını təyin etmək və reallaşdırmaq yönündə fikir, ifadə və hərəkətlərin ortaya qoyulduğu və inkişaf etdirildiyi ortaq ictimai fəaliyyət sahəsi kimi izah edilir [9]. İctimai sferalar mədəniyyətdən, dildən və ictimai statusdan asılı olmadan, hər kəsə təqdim edilən və ya açıq sferalardır. 1950-1960-cı illərdə “ortaq sahələr” və ya “vətəndaşlara aid sahələr” şəklində xarakterizə edilmiş, 1970-ci illərdə “ictimai sfera” anlayışına çevrilmişdir. Beləliklə ictimai sferanı, şəxsi yaşayış yerləri xaric, əhalinin qarşılaşdığı məkan, iqtisadi aspektdən ortaq şəkildə iqtisadiyyatın mərkəzi elementi, sosial aspektdən ortaq bir dünyanın vasitəçisi, demokratiyanın qanunlaşdırıldığı sfera kimi təyin etmək mümkündür.

Elmi ədəbiyyatda ictimai sfera anlayışına müxtəlif aspektlərdən yanaşmalar, fərqli nəzəriyyələr, mülahizələr mövcuddur [10]. Alman alimi Miriam Hansen alman dilindəki “*öffentlichkeit*” termininin ingiliscədəki qarşılığı olan “*public sphere*”dən daha geniş mənə ifadə etdiyini, sadəcə məkan anlayışını bildirməyib, eyni zamanda, bu proses içində yaradılan kollektiv birliyin məzmunu olduğunu göstərir. Digər alman alimləri Oskar Negt və Aleksandr Kluqeyə görə, ictimai sfera anlayışı, bir tərəfdən, təcrübə sahibi olmaq, əlaqələr və bağlantılar qurmaq, reallıq və fantaziyaların bir-birinə keçidi ilə keçmişə xatırlamaq və başqa bir gələcəyi təxəyyül etmək qabiliyyətlərinə söykənir, digər tərəfdən, bu qabiliyyətlərin sənayeləşmə, urbanizasiya və müasir istehlak mədəniyyətinin təsiri ilə tarixən parçalanmasına və çevrilməsinə işarə edir.

Antik Yunan dövründən bu günədək ictimai sferada hər zaman istisnalar olmuşdur. Antik Yunanıstanda ictimai sfera vətəndaşlıq üçün lazım olan praktik fəaliyyəti ehtiva etdiyi halda, xüsusi sahə fərdin yalnız özünü maraqlandıran, ailə həyatına aid təcrübəsini bildirirdi. Aristotel üç əsas birlik formasından bəhs edir: törəmə və yaşamaq üçün ehtiyacların ödənilməsi ilə qurulmuş iqtisadi bir vahid olan ailə; birdən çox ailənin bir araya gəlməsindən ibarət olan kənd və ən yüksəyi yaxşını hədəfləyən və insan təbiətinin özünü tamamilə reallaşdıran siyasi bir birlik olan şəhər [11].

Feodalizm dövründə feodal öz mövqeyini ictimai kimi təmsil etdiyindən ictimai sfera bir idarəçinin konkret varlığına bağlı idi. Görkəmli ingilis alimi Eduard Taylor ictimai sferanı cəmiyyət üzvlərinin ortaq bir görüş meydana gətirmək məqsədi ilə fikir mübadiləsi apardıqları mühit kimi qəyərlandırır. Digər ingilis alimi Con Lokk fərdləri romantikliyin, duyğunun və mərhəmətin yer aldığı xüsusi, yəni qadınların sahəsi, şüurluluğun, müqavilənin və mübadilənin də reallaşdığı ictimai, yəni azad kişilərin sahəsi və cəmiyyətin xidmətindəki polis, prokuror və əsgərlərin siyasi sahəsi olaraq qruplaşdırır. Fransız filosofu Jan-Jak Russo və alman filosofu Hegel isə cəmiyyəti qadınların, uşaqların və əlillərin dünyası olan xüsusi sahəyə, dövlətə sədaqətlə xidmət edən kişilərin dünyasını ictimai sfera adlandırırlar [12]. Romantiklik, mərhəmət kimi xüsusiyyətlər qadına, müzakirə və mübadilə xüsusiyyətləri kişilərə aid sayılır, qadın ev daxili işləri yerinə yetirərkən, kişi evin xaricindəki işləri həll edir, qadın şəxsi həyata (və əslində kişinin şəxsi həyatına) aid olarkən, kişi ictimai həyatda etməsiylə təyin olunur. Belə olduqda, ictimai sferada kimlərin iştirak edə biləcəyi sualı əhəmiyyət kəsb edir.

Xüsusi və ictimai sfera arasındakı diskriminasiya (ayrı-seçkilik), XVIII- XIX əsrlərə təsadüf edən fərd və subyekt, “mən” anlayışlarının transformasiyası ilə əlaqədardır [13]. Xüsusi və ictimai sfera ayrı-seçkiliyi fərdin yalnız özünü maraqlandıran məsələlərlə cəmiyyətin ümumi mənafeyinə dair məsələlər arasındakı müasir diskriminasiya, inkişaf edən kommunikasiya texnologiyaları sayəsində, bir tərəfdən, bir-birlərinə yaxınlaşarkən, digər tərəfdən, getdikcə

cəmiyyətdən təcrid olunan, izolyasiyalı müasir insan üçün media, içində yaşadığı dünyanı qavrayıb mənalandırma, ictimai məsələlərdən xəbərdar olma (informasiya), digər insanlarla əlaqə qurma (kommunikasiya), öz şəxsiyyətini formalaşdırma vasitəsidir. Bu baxımdan, yeni medianın ictimai sfera yaratma imkanlarının araşdırılması əhəmiyyət kəsb edir.

Qərb modernistlərinin individualist yanaşmasına görə, ictimai sfera vətəndaşların müəyyən mövzularda həmişə birlikdə müzakirə, danışmaq və əylənmək istəyi ilə bir araya gəlmələrini tələb edir. İctimai və xüsusi olan arasında bir ayrılıqdan danışılması üçün xüsusi sferaya aid, yəni fərdin yalnız özünü maraqlandıran məsələlər ilə ictimai sferaya aid - cəmiyyəti bütünlüklə maraqlandıran məsələlər arasında diskriminasiya lazımdır.

Dünyanı öz baxış bucağından açıqlayıb, yalnız özünə güvən, şəxsi mənfəətlərini hər şeyin mərkəzinə yerləşdirən müasir insanların "ictimai" məsələlərin onların məsələləri olub-olmadığı da müzakirə edilməlidir. Xüsusi, ictimai sfera ayrılıqdan özünü ictimai məsələlərin fərdlərin məsələsi olmadığı eyniyyətini daşdığı üçün kapitalizm fərdləri ictimai məsələləri müzakirə, ictimai sferada iştirak etmə düşüncəsindən uzaqlaşdırır. Lakin informasiya cəmiyyətində siyasi proseslər və qərar qəbul etmə mexanizmlərindən uzaq olan vətəndaşlar İnternetin imkanları ilə bu proseslərin fəal iştirakçısına çevrilir, sosial-siyasi proseslərə təsir etmək fürsəti qazanır, yeni medianın yaratdığı yeni ictimai sferanın üzvləri həm də ictimai məsələlərin müzakirəsində fəal olur.

Beləliklə, ictimai sfera individuallaşma (fərdiləşmə) və sekulyarlaşma (dünyəviləşmə) proseslərinin məhsulu olan müasir bir anlayışdır. Bu sfera müxtəlif növ sosial qrupların qarışığı, qeyri-bərabər iştirakçılar arasında polemika, mübahisə, müzakirə və təcrübə məkanıdır, ictimai prosesdir. Televiziya və radionun bir çox diskussiya, debat proqramları, intellektual, əyləncə verilişləri ictimai sfera yaratsa da, bu sosial məkan məhdud auditoriya, iştirakçının seçilməsi, davamsızlıq ilə xarakterizə olunur. Amma yeni medianın yaratdığı yeni təcrübə forması bütün fərdlərə bərabər olaraq azad şəkildə iştirak etmək, məkan və zaman məhdudluğu olmadan öz bilik və təcrübələrini bölüşmək imkanı verir. Bu mediada reallıq və fantaziya arasındakı sərhəd, demək olar ki, tamamilə silinir, istənilən coğrafi məkan qısa vaxt ərzində səfər etmək, hərəkətlilik, böyük bir kitabxana içində gəzilməyə bənzərən səyahət, bu gündən keçmiş keçid, gələcəyin təxəyyül edilməsi kimi unikal xüsusiyyətlər yeni ictimai sferanı müəyyən edir.

Yeni media ictimai sferanın nəzəri forması kimi

Media kontekstində ictimai sfera demokratik şəxslərin aktual və sosial əhəmiyyətli hadisələr haqqında müzakirələri, ictimai fikrin kollektiv ifadəsinin nəticəsi olaraq şərti bir virtual cəmiyyət hesab olunur. İctimai sfera vətəndaş cəmiyyətinin mövcudluğu üçün mühüm şərtidir. İctimai sferası inkişaf etmiş vətəndaş cəmiyyətlərində siyasi qərarların qəbul edilməsində cəmiyyətin üzvləri iştirak etmir. Eyni əhəmiyyətli sosial inteqrasiya vasitəsi, sosial həmrəylik formaları və sosial fəaliyyət tədbirləri qismində müzakirə arenasına olmaları ictimai sferanın xüsusiyyətidir. Qeyd etmək lazımdır ki, İnternet-media çərçivəsində ictimai sferada elitar auditoriya kütlədən fərqlənir, beləliklə də, vətəndaşların heç biri ictimai müzakirələrdən kənar qalmır.

J.Habermasın ictimai sferanın mahiyyətini əks etdirən və etikanın universal prinsipi kimi ədalət və həqiqət prinsipinə əsaslanan nəzəri fikirləri bir çox alim tərəfindən tənqid olunmasına baxmayaraq, İnternetin inkişafının müasir mərhələsində universal etika konsepsiyasının əksər tələblərinin ödənildiyini deyə bilərik.

Y.Habermasın xarakterizə etdiyi ictimai sfera demokratik radikal əməliyyatların zamanət verdiyi, bundan əlavə, gerçək bir bərabərlik və azadlıqla şərtlənən kommunikativ rəasionalizm vasitəsilə yaradılmış siyasi sferadır [14]. Bu baxımdan, yeni medianın kommunikativ rəasionalizm məzmununda demokratik ictimai sfera yaratma potensialının müzakirəsi əhəmiyyət kəsb edir. Y.Habermas müasirliyin tamamlanmamış bir layihə olduğunu söyləyərək müasir dövrdə təsvir edilən köhnə ideyaların aşkarlıq prinsipi ilə reallaşacağını irəli sürür. O, müasirliyi

səmərələşdirici müddət olaraq görür və ictimai sferanı texniki məsələlərin sahəsinə reduksiya edir. Yeni medianın hələlik kommunikativ rasionallığı, səmərəliliyi daha çox nəzarət mexanizmi funksiyası daşıyır.

Fransız filosofu Jan Fransua Liotar meta-povestlərin sonunun gəldiyi və hər şeyin parçalandığı postmodern dünyada mediasiyaya əsaslanan ictimai sferanın mümkünsüzlüyünü düşünərkən Amerika alimi Devid Harvey “bütün qrupların öz səsləriylə danışma və bu səsi qanuni qəbul etdirə bilmə haqqına sahib olmasının” postmodernizm üçün təməl bir nöqtə olduğunu söyləyir [15,16].

Digər amerikalı alim Duqlas Kellner informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı ilə demokratiyanın əlaqəsi üzərində dayanır, yeni texnologiyanın və demokratiyanın müdafiəçilərinin, media və siyasətdən təcrid olunan qrup və fərdlərin adi siyasi müzakirələrin mövzusu olmayan fikirləri yaymaq və ümumiyyətlə, müxalifyönlü müzakirə və dialoqlara qoşulmaq imkanı əldə etdiyini irəli sürür və bu baxışa əsasən, yeni kommunikasiya texnologiyalarının demokratiyaya töhfə olduğunu göstərir [10].

Qloballaşma üzrə tanınmış Amerika tədqiqatçısı, sosioloq Saskiya Sassenə görə, “İnternet öz transmilli xarakteri etibarilə, bütün səviyyələrdə demokratik iştirakın təmin olunması, vətəndaş cəmiyyətinin əsaslarının möhkəmləndirilməsi, siyasi və mülki layihələrlə dünyanın yeni görünüşünün formalaşdırılması üçün son dərəcə mühüm vasitə və sferadır” [17]. Y.Habermasa müraciət edən görkəmli ingilis tədqiqatçısı Frederik Uebster təsdiq edir ki, XXI yüzilliyin ictimai sferasını açıq müzakirə, hökumətin tənqidi, iqtisadi maraqlardan çıxış edən şəxslərin şəffaflığı və müstəqilliyi və dövlətə nəzarət kimi xüsusiyyətlər şərtləndirir [18].

Beləliklə, informasiya cəmiyyətinin əsas konsepsiyası olan yeni medianın imkanları sayəsində artıq insanlar daimi özünü ifadə etmək hüququ qazanırlar, lakin yaşanan bu vəziyyət fərdlərin, cəmiyyətin tam azadlığı anlamına gəlmir. Yeni media texnologiyaları, sosial şəbəkələr fərqli və hətta zaman-zaman sistemdən təcrid olan qrupların öz səslərinin eşidilməsinə, fikirlərinin ifadəsinə şərait yaradır, fərdlər arasındakı məkan və zaman məhdudiyətini aradan qaldıraraq yeni media formalarını ictimai platformaya çevirir. Y.Bodriyyar qeyd etdiyimiz ictimai platformanın hər hansı bir inqilab ya da azadlıq ortaya çıxaramayacağını, kütlələrə edilən çağırışın hər zaman cavabsız qalacağını bildirir: kütlələr təmsil edilə bilmir, fikirləri nəzərə alınmayan fərdlərin yalnız nə düşündükləri mövzusunda testlər edilir [5]. 2011-ci ildən Tunis və Misirdə başlayıb digər ərəb ölkələrində davam edən qiyam və üsyanlar, diktatorların siyasi səhnədən uzaqlaşdırılmasında *Facebook*, *Twitter* və *Wikileaks* kimi sosial şəbəkələrin rolu Y.Bodriyyarın nəzəri düşüncəsinin yalnız olduğunu göstərdi. Biz Y.Bodriyyarın fikirlərinin əksi olaraq, Şimali Afrikadan başlayıb Orta Şərqi yayılan üsyanlara, sosial inqilablara və onların doğurduğu demokratik proseslərə əsaslanaraq hesab edirik ki, yeni media informasiya-kommunikasiya mühiti olmaqla yanaşı, demokratik məkan, ictimai platforma kimi cəmiyyətdə gedən sosial proseslərin real mənzərəsini yaradır, xalqın düşüncə və istəyini, hakimiyyətin hansı fəaliyyətlə və necə məşğul olduğunu əks etdirir, eyni zamanda, siyasi proseslər və qərar qəbul etmə mexanizmlərindən uzaq olan vətəndaşları bu proseslərin fəal iştirakçısına çevirir və dünyanın siyasi mənzərəsinin formalaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Yeni medianın ictimai sfera yaratma imkanları

İnformasiya-kommunikasiya sisteminin tamamilə yeni metod və vasitələrinin formalaşması sosial sferanın yeni strukturunu müəyyən edir. Yeni texnoloji və ideoloji İnternet paradigmatına - *Web 2.0*-ə keçid və sosial şəbəkələrin ortaya çıxması, interaktiv ünsiyyət imkanı ilə Y.Habermasin vətəndaş cəmiyyəti, ictimai sfera konsepsiyası aktuallaşdı. Bu səbəbdən, İnternet-medianın imkanlarının yeni ictimai sfera yaratması məsələləri xüsusi araşdırma tələb edir.

Qlobal İnternet şəbəkəsinin mahiyyətin əks etdirən mərkəzləşdirilmiş rabitə sistemi qarşılıqlı əlaqənin yeni formalarını yaradır, istifadəçilər arasında münasibətlərin yeni növünü

təqdim edir, vətəndaşlara dövlətlərin hüdüdlərindən kənarında dialoq qurmaq imkanı verir. Yeni medianı ənənəvi KİV-dən ayıran digər mühüm xüsusiyyəti iri həcmli informasiyanı ucuz qiymətlə və ani olaraq böyük məsafələrə yaymaq imkanındır.

Bu gün böyük coğrafi məkanları birləşdirən, uzaq məsafələri yaxın edən yeni media texnologiyaları əslində məsafələri artırmaqdadır. Hadisə nə öz xüsusi məkanıyla, nə də öz zamanıyla məhdud deyil, çünki hər yerdə yayımlana və dəfələrlə təkrarlana bilər. Hadisənin özünün onun axtarışından daha əhəmiyyətsiz hala gəlməsindən bəhs edən alman alimi Ernst Jünger göstərir ki, hadisə və hadisənin ötürülməsi arasındakı sərhədlərin tutqunluğu, təcrübənin zaman və məkan anlayışlarından qopması, bizim dünyaya baxan bir gözə çevrilməyimizə səbəb olmaqdadır [6].

Ənənəvi KİV-in ideologiyasında əyanilik, mövcud olmaq anlayışı, təsvir, səs və görüntü ilə şərtlənirdisə, yeni medianın nəzəriyyəsində mövcudluq, varlıq anlayışı interaktivliyə əsaslanaraq, vizuallığa ekvivalent olur. İnteraktivlik xüsusiyyəti auditoriyanın mediada iştirakını və aktivliyini təmin edir, hadisələrə reaksiya vermək, münasibət bildirmək, şərh yazmaq, istinad göstərmək imkanı yaradır. Televiziya izləyicini dünyada baş verən hadisələrdən xəbərdar edərkən, hadisələrin ard-arda düzüm məntiqi ilə proqramlaşdırılması, məlumatın subyekt-obyekt formatında təqdim edilməsi insanı passivləşdirir. Yeni media isə, qeyd etdiyimiz kimi, interaktivlik xüsusiyyəti sayəsində, sosial forumlarda, distant təhsildə, onlayn oyunlarda iştirak edən və az qala, tamamilə texnologiyaya bağlı olan istifadəçinin yerindən durmadan belə, hər yerdə və hər zaman hərəkətdə olduğunu düşünməsinə səbəb olur. Ənənəvi media auditoriyaya, əsasən, müşahidə etmək imkanı təqdim etdiyi halda, yeni medianın auditoriyası həm müşahidəçi, həm də iştirakçı funksiyasına sahib olur.

Yeni medianın təməl perspektivi olan interaktivlik onun arxasında dayanan ideologiyayı gizli saxlayır, gerçəkliyin dərk olunmasında simulyasiya funksiyası daşıyır. O, sadəcə məlumatı təqdim etmir, verilən məlumatla bağlı saysız-hesabsız şərhlərdə informasiyanın içərisindəki həqiqət, gerçəklik aydınlaşdırılır.

Yeni medianı xarakterizə edən spesifik xüsusiyyətləri fərdə müstəqillik və azadlıq verir, lakin bu azadlıq, alman filosofu Herbert Marcusenin “məmnuniyyət provayderi azadlıqdır” [19] deyə bəhs etdiyi formadadır; İnternetdəki məmnuniyyət seçimi istifadəçinin özünəməxsus olduğu üçün azadlıq fikri yaranır. Lakin yeni mediada buradakı azadlıq mövcud olan, əvvəlcədən proqramlaşdırılmış olanlar arasından istədiyini seçmək imkanı, seçim müstəqilliyidir. Digər tərəfdən, sosial şəbəkələrdə istifadəçinin şəxsiyyətini gizli saxlaya bilmək imkanı, yəni anonimlik ona fikir sərbəstliyi, ifadə azadlığı verir, beləliklə də, öz fikirlərini və düşüncələrini, münasibət və mülahizələrini anonim və sərhədsiz şəkildə, heç bir senzura, qadağa olmadan ifadə edərkən, azadlıq duyğusu yaşayır.

Yeni medianın imkanları ictimai və xüsusi sferalar arasındakı sərhədləri qapalı, anlaşılmaz edir, xüsusi sferaya aid məsələlər media vasitəsi ilə ictimailəşir. Hər şeyi qeyd etmək, paylaşmaq, yayınlamaq imkanı verən cib telefonları, fərdlərin özləri ilə bağlı hər cür şəxsi məlumatı qeyd edən İnternet saytları, özəl və kollektiv bloqlar və *Facebook*, *Twitter* kimi sosial şəbəkələr vizuallığın, mövcudluğun meyarı halına gəldiyi bu dünyada bir nümayiş etmək zövqü yaşayır. Ənənəvi KİV auditoriyaya, əsasən, müşahidə imkanı verdiyi halda, yeni media istifadəçilərinin müşahidə ilə bərabər, özünü təbliğ, nümayiş etmə tələbatını təmin edir. Bundan başqa, bu gün artıq xüsusi sferalar da qlobal İnternet şəbəkəsinə qoşularaq media vasitəsi ilə ictimailəşir, sistemin tələblərinə uyğun fəaliyyətini formalaşdırır, fikir və düşüncələrini bölüşür. Sosial media qlobal İnternet mühitində fərqli insanların bir-biriləri ilə qarşılaşdığı bir sahə olmaqla yanaşı, şəbəkə istifadəçilərinin fərdi saytlar, bloqlar vasitəsilə öz şəxsiyyətlərini formalaşdırmalarına xidmət edir [20].

İKT-nin inkişafı ilə qlobal mühitdə hər şey təsvirə çevrilir. Sosial şəbəkələrin bu qədər populyar olmasının səbəblərindən biri də burada görünmək ehtiyacının ödənilməsidir. Çünki bu

gün həqiqət vizuallıqla eyniyyət təşkil edir, başqa sözlə, var olmaq təsvir olunmaqdır. Yeni medianın təsvir formasında hər kəs və hər şey əmtəə halına gəlmişdir.

Sosial medianın ən böyük faydalarından biri çoxluğa eyni anda istədiyini çatdırmaqdır; artıq iştirakçı olmaq üçün fiziki olaraq bir yerə getməyə ehtiyac yoxdur. İnternet medianın bu unikal xüsusiyyəti fərdləri bir ticari və mədəni müstəvidə birləşdirərək, təsvir və müşahidə üzərində qurulan yeni ictimai sferanı formalaşdırır.

Yeni kommunikasiya sistemi rabitənin müxtəlif növlərinin şəbəkə inteqrasiyasına əsaslanır və özündə fərdlər üçün mühüm sosial nəticələrə yol açan bir çox mədəni fenomeni ehtiva edir. Yeni media ənənəvi qurumların, xüsusilə, dövlət təşkilatlarının gücünü, tarixən təşəkkül tapmış, kodlaşdırılmış sosial təcrübədən (din, əxlaq, səlahiyyət, ənənəvi dəyərlər, siyasi ideologiya) istifadə olunan idarəçiliyi zəiflədir. İnformasiya cəmiyyətinin üzvlərinin bərabər şəkildə məlumat almaq imkanı bəzən fərdlərin iqtidara qarşı münasibətini dəyişir, hakim dairələrin hərəkətlərinə tənqidi yanaşma məcburiyyəti yaradır. Bununla da, informasiya cəmiyyətinin yeni kommunikasiya rejimi hakimiyyət- cəmiyyət münasibətlərində monoloji formanın dağılmasına və ünsiyyətin dialoji formalarının yaradılmasına yardım edən güclü amilə çevrilir.

İnternet-media istifadəçilərinə mülki vəzifələrin və aktual sosial problemlərin müzakirəsində iştirak baxımından bir sıra əhəmiyyətli üstünlüklər verir. Şəbəkədə ünsiyyət real vaxtda (onlayn), həm də gecikmə rejimində (offlayn) ismarıq almaqla yaradılır. Virtual məkanın ikinci əhəmiyyətli xüsusiyyəti ənənəvi KİV-lə müqayisədə informasiyanın əlyətərliliyi, məlumat qəbulunun nisbi rahatlığı hesab olunur. Bu iki üstünlüklə birlikdə iştirak azadlığı, məhdudiyət olmadan ünsiyyət asanlıqını təmin edən nəzarətsiz kommunikasiya sahəsi medianı, sosial təcrübələr vasitəsilə vətəndaş hüquqlarını həyata keçirmək istəyən vətəndaşlar və müxalifət üçün ideal dislokasiya məkanına çevirir [25].

Müasir kütləvi informasiya vasitələrinin əsas demokratik funksiyaları sosial əhəmiyyətli informasiyanı ictimailəşdirmək və vətəndaşlara bu informasiyanı müzakirə və ifadə imkanı verməkdən ibarətdir. Lakin ənənəvi müxalifət KİV-i texniki baxımdan dialoq üçün şərait yarada bilmir. Yeni media isə, öz növbəsində, ictimai ünsiyyət və dialoqa əsaslanır. Yeni medianı şərtləndirən ictimai forumlar, bloqlar, onlayn qruplar və digər sosial şəbəkələr cəmiyyətin bütün təbəqələrinin mediada aktivliyini təmin edərək, vətəndaş jurnalistikasını formalaşdırır. Sosial mediada beynəlxalq münaqişələr, seçkilərin legitimliyi, dövlət büdcəsi xərclərinin uyğunluğu və digər mühüm mövzular müzakirə olunur, fikir mübadiləsi aparılır. Bu müzakirələrin nəticələrindən biri kimi qlobal şəbəkədə təşkilatlanan yüz minlərlə insan İraqdakı hərbi əməliyyatlara qarşı etiraz edib, dünyanın dörd bir yanında aksiyalar keçirdi. Şimali Afrikadan başlayaraq Orta Şərqə yayılan demokratik inqilablarda da, vətəndaş jurnalistikasının gücü danılmaz fakta çevrildi, yeni medianın, sözün əsl mənasında, IV hakimiyyət statusunu, cəmiyyətlə iqtidar, xalqla dövlət arasında məlumatlandırma və aşkarlığı təmin etmə funksiyasını yerinə yetirdiyini sübut etdi.

Bu gün sosial mediada iştirak edənlərin bir çox hallarda şəxsiyyəti ilə eyniyyət təşkil etməməsi, sistemin istifadəsinin gizli olması, mediada əyləncə materialların üstünlük təşkil etməsi sosial media və İKT-nin yaratdığı xüsusi sferaya bağlanma, özünə qapanma, İnternet asılılığı kimi təhlükələrinin olması kontekstində yeni medianın ictimai sfera yaratma imkanlarını məhdudlaşdırır.

Nəticə

XX əsrdə J.Habermas tərəfindən termin və konseptual nəzəriyyə şəklində irəli sürülən “ictimai sfera”, informasiya cəmiyyətində yeni medianın nəzəri formasına əsaslanan, vətəndaşlar arasında informasiya-kommunikasiya tələbatının təmin olunduğu, fikir və təcrübənin paylaşıldığı sosial, iqtisadi, siyasi fəaliyyət və əməkdaşlıq sferası, mərkəzləşdirilmiş, azad və ayrı-seçkiliyə yol verilməyən media məkanı kimi təqdim edilir. Yeni media fərdin xüsusi sferaya tamamilə

qapanmasına və real həyatda təkliyinə xidmət etməklə yanaşı, ona bir birliyin üzvü, bir icmanın nümayəndəsi, sosial bir sferanın tərkib hissəsi olmaq imkanı verir. Bu medianın nəzəri forması hər kəsə açıq və əlyətərli, sərhədsiz və keçidli, vaxtsiz və məkansız bir dünya yaradır.

Ənənəvi KİV-lə müqayisədə bir çox əhəmiyyətli fərqliliklərə malik olan yeni medianın nəzəri forması, texnoloji və ideoloji İnternet paradigmasına - *Web 2.0*-ə keçid və sosial şəbəkələrin ortaya çıxması istifadəçini bu medianın bir hissəsinə çevirir, interaktivlik xüsusiyyəti təməlindəki ideologiyayı müvəffəqiyyətli şəkildə gizlədir, mövcud olan məxfilik, gizlilik və anonimlik ictimai sfera anlayışını şərtləndirən hərəkət və təcrübə məkanı olmaq imkanını daraldır. Buna baxmayaraq, yeni media informasiyanın hazırlanması, ötürülməsi və yayılması vasitəsi, fərdlərin və qrupların kommunikasiya tələbatının ödənilməsinə xidmət edən qlobal sosial-kommunikativ mühit olmaqla yanaşı, insanlar arasında qarşılıqlı fəaliyyətin əks olunduğu təcrübə və əməkdaşlıq platformasına çevrilir.

Baxılan problemin araşdırılması, elmi-nəzəri fikirlərin, materialların təhlili əsasında alınan nəticə göstərir ki, yeni medianın şəbəkə strukturu, dövlət tərəfindən nəzarətin olmaması, informasiyanın əldə olunmasında, ötürülməsində və paylanmasında analoqu olmayan rahatlıq imkanları, zaman və məkan sərhədsizliyi konsepsiyaları, mərkəzləşdirmə, interaktivlik, onlayn rejim və digər spesifik xüsusiyyətləri sayəsində ictimai sferanın yeni, unikal modeli formalaşır.

Ədəbiyyat:

1. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnternet fenomeninə çoxaspektli baxış. Ekspres-informasiya, Bakı, "İnformasiya Texnologiyaları", 2010, 96 s.
2. Manovic L. The Language of New Media, Massachusetts: MIT Press, 2001, 68 p.
3. Əliquliyev R.M., Mahmudov R.Ş. İnternet medianın meydana gəlməsi və inkişafı: əsas istiqamətlər və xüsusiyyətlər, Ekspres-informasiya, Bakı, "İnformasiya Texnologiyaları", 2012, 58 s.
4. Машкова С.Г., Интернет-журналистика: Учебное пособие, Тамбов, 2006, 80 с.
5. Baudrillard J. Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu, Üçüncü Baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006, 88 s.
6. Хабермас Ю. Структурная трансформация публичной сферы, М., 1989, 276 с.
7. Трахтенберг А.Д. Интернет и возрождение «публичной сферы» // Научный ежегодник Института философии и права УрО РАН. Екатеринбург, 2007, № 7, с. 224-230.
8. Habermas J. Moral Consciousness and Communicative Action, Cambridge. Mass. 1990, 122 p.
9. А.Семенов. Гражданское общество и публичная сфера. Электронный ресурс. Перепечатка с сайта Московской школы политических исследований, <http://msps.su>. http://www.civisbook.ru/files/File/Semenov_56.pdf, с. 83-90
10. Özbek M. Kamusal Alan. İstanbul: Hil Yayınları.2004, s.141-150.
11. Keskin F. Kamusal Alan ve Yalın Yaşam, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 1998, 106 s.
12. Çaha, Ö. İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü // Doğu Batı Düşünce Dergisi, 2004, Sayı: 5, s. 74-95.
13. Gönül E.Ö. Bir görme biçimi olarak yeni medya: kamusal bir alan imkanının araştırılması // Journal of Yasar University, 2012, sayı 26(7), s. 4526 – 4547.
14. Harvey D. Condition of postmodernity, First published, 1990, 379 p.
15. Lyotard J.F. The Postmodern Condition, http://eepat.net/doku.php?id=lyotard_and_philosophy_of_education
16. Sassen S. On the Internet and Sovereignty // Global Legal Studies Journal, 1998, vol. 5, No 2, p. 545-559.
17. Уэбстер Ф. Теории информационного общества, М., 2004, 400 с.
18. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere pages, First MIT Press paperback edition, 1991, 149 p.

19. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества / Пер. с англ., М., «REFL-book», 1998, 368 с.
20. Boyd D., Ellison N. Social Network Sites: Definition History and Scholarship // Journal of Computer-Mediated Communication, 2007, 13(1), pp. 210-230.

УДК 316.77

Мамедова Лейла Р.

Бакинский Государственный Университет, Баку, Азербайджан
leylarashid@mail.ru

Новые медиа как фактор создания новой модели публичной сферы

Рассматривается процесс формирования новой публичной сферы в контексте новых медиа. Объясняются уникальные особенности, концепции и возможности новых медиа в создании общественной сферы в информационном обществе. Даются общая характеристика содержания понятия “публичная сфера” и его историко-философский базис. Анализируются современное состояние публичной сферы и его специфика, новые медиа, представлена новая теоретическая модель публичной сферы. Раскрывается роль публичной сферы в решении важных задач социума как развитие института гражданского диалога и формирование социальной солидарности. В статье обосновывается формирование новой публичной сферы в рамках новых медиа благодаря следующим свойствам сети Интернет: децентрализации, интерактивности, сетевой структуре, неподконтрольности государству, а также беспрецедентной легкости и отсутствия пространственно-временных границ при получении, передаче и распространении информации.

Ключевые слова: новые медиа, публичная сфера, информационное общество, гражданское общество, социальные медиа, свобода выражения мнений.

Leyla R. Mammadova

Baku State University, Baku, Azerbaijan
leylarashid@mail.ru

New media as a factor in creating a new model of public services

The process of formation of a new public sphere in the context of new media is researched. Democratic and collective intercourse platform in Internet society, capabilities of new media in the creation of the public sphere, its unique characteristics and concepts are discussed. The general characteristic of the concept of "public domain" and its historical and philosophical basis are provided. The current state of the public sphere and its specificity are analyzed, the role of the public sphere in solving important problems of society, development of civil dialogue and social solidarity are researched. The article justifies the formation of a new public sphere in the new media through the following properties on the Internet: decentralized, interactive, network structure beyond government control, and unparalleled comfort and lack of spatial and temporal boundaries in the preparation, transmission and dissemination of information.

Keywords: new media, the public sphere, the information society, civil society, social media, freedom of expression.